

УДК 342.9

Курило Володимир Іванович

доктор юридичних наук, професор,

чл.-кор. НААН України, заслужений юрист України,

завідувач кафедри адміністративного та фінансового права

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Kurylo Volodymyr

Doctor of Science of Law, Professor,

Corresponding Member of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine,

Honored Lawyer of Ukraine,

Head of the Department of Administrative and Financial Law

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ORCID: 0000-0003-1268-801X

**ЗАХИСТ ПРАВ ІНОЗЕМЦІВ ТА ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА
СУДАМИ УКРАЇНИ**

**PROTECTION OF THE RIGHTS OF FOREIGNERS AND STATELESS
PERSONS BY COURTS OF UKRAINE**

Анотація. У статті акцентовано увагу, що базисом, на якому сформувалося правове регулювання захисту прав іноземців та осіб без громадянства та їх законних інтересів, відповідно до якого такі права та інтереси потребують юридичної регламентації, є конституційні основи правопорядку та міжнародне законодавство. Констатується, що більшість конституційних норм мають абсолютний характер, тобто є не тільки невідчужуваними, а й не підлягають обмеженню.

Розкриваються способи та процесуальні форми захисту прав іноземців та осіб без громадянства вітчизняними судами. З цією метою

проаналізовано, положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, норм Закону України «Про судоустрій і статус суддів», положень цивільного кодексу, цивільного процесуального кодексу адміністративного судочинства, господарського процесуального кодексу України, судової практики та доктринальних думок. Враховуючи правовий статус іноземців та осіб без громадянства, звертається увага на особливості провадження у справах за адміністративними позовами з приводу затримання іноземців та осіб без громадянства.

Визначено, що способи захисту прав іноземців та осіб без громадянства регламентовано нормами різних галузей права, які регулюють конкретні правовідносини за участю вказаної категорії осіб, в межах яких кожному гарантується право на судовий захист його прав і свобод.

Ключові слова: *іноземці, особи без громадянства, права, обов'язки, судовий захист, розгляд.*

Summary. *The article emphasizes that the basis on which the legal regulation of the protection of the rights of foreigners and stateless persons and their legitimate interests was formed, according to which such rights and interests require legal regulation, are the constitutional foundations of the legal order and international legislation. It is noted that the majority of constitutional norms have an absolute character, that is, they are not only inalienable, but also not subject to limitation.*

Methods and procedural forms of protection of the rights of foreigners and stateless persons by domestic courts are disclosed. For this purpose, the provisions of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the norms of the Law of Ukraine «On the Judiciary and the Status of Judges», provisions of the Civil Code, Civil Procedure Code, Code of Administrative Procedure, Economic Procedure Codes of Ukraine, judicial

practice and doctrinal opinions were analyzed. Taking into account the legal status of foreigners and stateless persons, attention is drawn to the peculiarities of proceedings in administrative lawsuits regarding the detention of foreigners and stateless persons.

It was determined that the methods of protection of the rights of foreigners and stateless persons are regulated by the norms of various branches of law, which regulate specific legal relations involving the specified category of persons, within which everyone is guaranteed the right to judicial protection of his rights and freedoms.

Key words: *foreigners, stateless persons, rights, duties, judicial protection, proceedings.*

Постановка проблеми. Проблема захисту прав людини і громадянина завжди викликала наукові дискусії серед учених-правознавців. Проте, питання судового захисту прав іноземців та осіб без громадянства, а також виконання обов'язків цією категорією осіб, які проживають на території України, у разі порушення таких справ, вітчизняними адміністративними судами, яким підсудні справи за участю іноземців та осіб без громадянства, не завжди привертають увагу дослідників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правовою основою для судового захисту прав іноземців та осіб без громадянства є обґрунтування закріплених у законодавчих актах положень щодо судового захисту прав зазначеної категорії фізичних осіб. Деяких аспектів зазначеної тематики у своїх роботах торкалися такі вітчизняні науковці, як В. Коваль, О. Коротун, М. Кихтюк, О. Миколенко, І. Пасайлюк, Н. Погорецька, О. Світличний, М. Стефанчук, І. Топор, С. Чорна та ін. Водночас, аналіз вітчизняних наукових розвідок засвідчує, що питання судового захисту

іноземців та осіб без громадянства ще недостатньо висвітлюються у науковій юридичній літературі.

Метою дослідження є розгляд питань щодо місця вітчизняних законодавчих актів з регламентації судового захисту прав іноземців та осіб без громадянства в Україні та подальший розвиток деяких відповідних теоретичних дефініцій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Забезпечення ефективних механізмів захисту порушених прав є важливим фундаментом правової системи й суспільного добробуту [1, с. 3]. Це повною мірою стосується і захисту прав іноземців та осіб без громадянства, які проживають в Україні.

Найважливіші суб'єктивні права і свободи громадянина закріплені у Розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Конституції України. Частина перша ст. 24 Конституції містить положення, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Ст. 26 Основного Закону України містить положення, що іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України [2].

Слід погодитися з думкою, що більшість конституційних норм мають абсолютний характер, тобто є не тільки невідчужуваними, а й не підлягають обмеженню. Ця група прав і свобод громадян забезпечує недопустимість посягання державних органів, громадських організацій,

службових осіб на життя, здоров'я, свободу, честь і гідність людини та недопустимість свавільного позбавлення її життя [3, с. 144].

Конституцією України встановлене загальне правило, згідно з яким конституційні права і свободи гарантуються. Це означає, що вони не лише проголошуються, декларуються державою, а й мають реалізовуватися за допомогою відповідного механізму. Найбільш теоретично і практично значущим є поділ основних прав і свобод на: особисті, політичні, економічні, соціальні, екологічні, культурні. Інші правові гарантії реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина містяться в багатьох законах України, а також в інших нормативно-правових актах, і частково є загальними, а частково – галузевими [4, с. 28].

Відповідно до положень ст. 55 Конституції України права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [2].

Аналогічне положення міститься ст. 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. № 14 02-VIII, відповідно до якого кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним законом. Іноземці, особи без громадянства та іноземні юридичні особи мають право на судовий захист в Україні нарівні з громадянами і юридичними особами України [5].

Отже, найбільш значущою рисою судових інстанцій у суспільстві є послідовне забезпечення прав людини як рушійної сили будь-яких соціальних змін. За цих умов суди покликані виступати перш за все інструментом забезпечення дотримання прав людини, створювати юридичний простір, в якому можуть виражатися інтереси різних соціальних груп, опираючись на основоположний принцип правової держави щодо визнання людини найвищою соціальною цінністю. Саме

тому в сучасному суспільстві судді відіграють все більш важливу роль, піддаються більшій критиці і зустрічаються з набагато складнішими питаннями, аніж будь-коли раніше. Нині суспільство дивиться на суд як на інституцію, що здатна вирішити спір навіть у тих сферах суспільного життя, які ще донедавна виходили далеко за межі судової юрисдикції [6, с. 21].

Наведене вказує, що реалізацію та захист прав, свобод та обов'язків іноземців і осіб без громадянства, наділених процесуальними правами та обов'язками, здійснюються вітчизняними судами. Окрім загального конституційного права на судовий захист також гарантується цивільним законодавством, яким передбачаються конкретні спеціальні норми, що передбачають можливість звернення до суду особи, яка вважає свої права порушеними, невизнаними чи оспорюваними. Так, захист цивільних прав та інтересів іноземців може здійснюватися судом. Згідно ст. 16 Цивільного кодексу України, іноземець має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу [7]. Проте, при судовому захисті особи слід врахувати предмет судового спору.

Враховуючи наведене, О. Кот запропонував такий підхід до юридичних наслідків кваліфікації способу захисту як загального чи спеціального в контексті правозастосовної практики:

1) характер способу захисту як загального чи спеціального має значення і повинен використовуватися виключно при вирішенні конкретного спору та впливає на виявлення належного способу захисту порушеного права. Метою виокремлення цих способів є визначення серед декількох можливих чи обраних уповноваженою особою належного та ефективного для захисту конкретного порушеного суб'єктивного права з урахуванням особливостей конкретних спірних матеріальних правовідносин, що і виступає критерієм для цієї класифікації;

2) уповноважена особа для захисту свого права може застосувати будь-який спосіб захисту, за умови, що застосування спеціального способу захисту не виключає одночасного застосування загального способу захисту;

3) якщо має місце конкуренція спеціальних способів захисту внаслідок того, що для захисту конкретного суб'єктивного права можливе використання декількох способів захисту, застосуванню підлягає той з них, який відповідає особливостям спірних матеріальних правовідносин [8, с. 98].

Наведене стосується також норм спеціального законодавства, що регулює правовий статус іноземців та осіб без громадянства.

Способи захисту цивільних прав у багатьох випадках передбачені процесуальними нормами. Відповідно до положень ст. 496 Цивільного процесуального кодексу України іноземні особи без громадянства, іноземні юридичні особи, іноземні держави (їх органи та посадові особи) та міжнародні організації мають право звертатися до судів України для захисту своїх прав, свобод чи інтересів. Іноземні особи мають процесуальні права та обов'язки нарівні з фізичними і юридичними особами України, крім випадків, передбачених Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [9].

Процесуальне право закріплює, з одного боку, повноваження судових органів по розгляду юридичних справ, а з іншого, – право зацікавлених осіб на захист своїх прав і інтересів. Таким чином, цивільне процесуальне право в механізмі правового регулювання, сприяючи здійсненню матеріального права, повинно містити в собі систему гарантій захисту прав і інтересів суб'єктів матеріального права, що охороняються законом. А для цього потрібно, щоб процесуальне право враховувало властивості цих матеріальних прав, їх характер і природу. При цьому

вплив матеріально-правової природи справ на формування окремих специфічних особливостей судової процедури виявляється порізно. Іноді цей вплив виявляється сильніше і викликає необхідність формування окремих видів судочинства [10, с. 53–54].

Відповідно до положень ст. 20 Кодексу адміністративного судочинства України, адміністративним судам підсудні судовий розгляд справ за участю іноземців осіб без громадянства на території України, щодо: примусового повернення в країну походження або третю країну іноземців та осіб без громадянства; примусового видворення іноземців та осіб без громадянства за межі України; затримання іноземців або осіб без громадянства з метою їх ідентифікації та (або) забезпечення примусового видворення за межі території України; продовження строку затримання іноземців або осіб без громадянства з метою їх ідентифікації та (або) забезпечення примусового видворення за межі території України; затримання іноземців або осіб без громадянства до вирішення питання про визнання їх біженцями або особами, які потребують додаткового захисту в Україні; затримання іноземців або осіб без громадянства з метою забезпечення їх передачі відповідно до міжнародних договорів України про реадмісію [11].

Як бачимо норми КАС України покладають на вказану категорію осіб обов'язку дотримання правил країни проживання, у разі порушення яких вітчизняним адміністративним судам підсудні справи за участю іноземців та осіб без громадянства.

Враховуючи правовий статус іноземців та осіб без громадянства, норми КАС України встановлюють особливості провадження у справах за адміністративними позовами з приводу затримання іноземців або осіб без громадянства.

Право на звернення до господарського суду іноземців або осіб без громадянства, як суб'єктів господарських правовідносин, гарантується ст.

4 Господарського процесуального кодексу України, відповідно до якого ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи у господарському суді, до юрисдикції якого вона віднесена законом. Юридичні особи та фізичні особи – підприємці, фізичні особи, які не є підприємцями, державні органи, органи місцевого самоврядування мають право на звернення до господарського суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав та законних інтересів у справах, віднесених законом до юрисдикції господарського суду, а також для вжиття передбачених законом заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням [12].

Варто також звернути увагу, що у зв'язку з ратифікацією Конвенції, протоколів до неї та прийняттям Верховною Радою України Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» господарським судам у здійсненні судочинства зі справ, віднесених до їх підвідомчості, слід застосовувати судові рішення та ухвали Суду з будь-якої справи, що перебувала в його провадженні [14].

Акцентуючи увагу на захисті прав і свобод іноземців та осіб без громадянства, О. Світличний зазначає, що вказаний термін охоплюється ще й такими категоріями – іммігрант, біженець, апатрид. Тому у питанні захисту прав і свобод іноземців та осіб без громадянства, слід звернути увагу і на спеціальні закони, які регулюють правовий статус іноземців та осіб без громадянства, іммігрантів, біженців, апатридів. Зокрема, це Закони України: «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22.09. 2011 р. № 3773-VI, «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 08.07.2011 р. № 3671-VI, «Про міжнародне приватне право» від 23.06.2005 р. № 2709-IV [13, с. 207].

Отже, способи захисту прав іноземців та осіб без громадянства у багатьох випадках регламентовано нормами різних галузей права, у тому числі й нормами спеціального законодавства, які регулюють конкретні

правовідносини за участю вказаної категорії осіб, в межах яких кожному гарантується право на судовий захист його прав і свобод та законних інтересів.

Висновки і перспективи. З урахуванням викладених вище міркувань, можна дійти висновку, що право на судовий захист іноземців та осіб без громадянства є комплексним поняттям, яке може бути визначене як гарантоване Конституцією України, законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, право, яке забезпечується виключно судами відповідно до визначених законом процедур судочинства, що гарантує іноземцям та особам без громадянства захист їх прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним відповідно до закону.

Література

1. Гулак О.В., Курило В.І., Коваль Р. До питання підсудності екологічних спорів. *Інтернаука. Серія: «Юридичні науки»*. 2021. № 8 (42). С. 24-30.
2. Конституція України : Прийнята Верховною Радою 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Світличний О.П. Захист прав людини і громадянина нормами публічного права. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України : Серія «Право» / Ред. кол. : С.М. Ніколаєнко (голова). К., та ін., 2016. Вип. 243. С. 143-149.*
4. Світличний О.П. Права і свободи особи у світлі євроінтеграційних вимог. *Публічне право*. 2016. № 2 (22). С. 27–32.
5. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. №1402-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 31. Ст. 545.

6. Петришин О. Судова практика як джерело права в Україні : проблеми теорії. Право України. 2016. № 10. С. 20–27.
7. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.
8. Кот О.О. Спеціальні способи захисту суб'єктивних цивільних прав. Право України. 2017. №1. С. 91–100.
9. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40-41, 42. Ст. 492.
10. Тимченко Г.П. Способи та процесуальні форми захисту цивільних прав : дис. канд. юрид. наук. Харків, 2002. 178 с.
11. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 35-36, 37. Ст. 446.
12. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11. 1991 р. № 1798-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 6. Ст. 56.
13. Про Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, юрисдикцію та практику Європейського суду з прав людини : Інформаційний лист Вищого господарського суду України від 22.04.2016 р. № 01-06/1444/16. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1444600-16>.
14. Світличний О.П. Судовий захист іноземців та осіб без громадянства. Київський часопис права. 2021. № 4. С. 205–210.

References

1. Hulak O.V., Kurylo V.I., Koval R. Do pytannia pidsudnosti ekolohichnykh sporiv. Internauka. Seria: «Iurydychni nauky». 2021. № 8 (42). S. 24-30.

2. Konstytutsiia Ukrainy : Pryiniata Verkhovnoiu Radoiu 28 chervnia 1996 roku. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1996. № 30. St. 141.
3. Svitlychnyi O.P. Zakhyst prav liudyny i hromadianyna normamy publichnoho prava. Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy : Seriiia «Pravo» / Red. kol. : S.M. Nikolaienko (holova). K., ta in., 2016. Vyp. 243. S. 143-149.
4. Svitlychnyi O.P. Prava i svobody osoby u svitli yevrointehratsiinykh vymoh. Publichne pravo. 2016. № 2 (22). S. 27–32.
5. Pro sudoustrii i status suddiv : Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 r. №1402-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady. 2016. № 31. St. 545.
6. Petryshyn O. Sudova praktyka yak dzherelo prava v Ukraini : problemy teorii. Pravo Ukrainy. 2016. № 10. S. 20–27.
7. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 435-IV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2003. №№ 40-44. St. 356.
8. Kot O.O. Spetsialni sposoby zakhystu subiektyvnykh tsyvilnykh prav. Pravo Ukrainy. 2017. №1. S. 91–100.
9. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 18.03.2004 r. № 1618-IV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2003. № 40-41, 42. St. 492.
10. Tymchenko H.P. Sposoby ta protsesualni formy zakhystu tsyvilnykh prav : dys. kand. yuryd. nauk. Kharkiv, 2002. 178 s.
11. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 06.07.2005 r. № 2747-IV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2005. № 35-36, 37. St. 446.
12. Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 06.11.1991 r. № 1798-XII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1992. № 6. St. 56.
13. Pro Konventsiiu pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod 1950 roku, yurysdyktsiiu ta praktyku Yevropeiskoho sudu z prav liudyny :

Informatsiyni lyst Vyshchoho hospodarskoho sudu Ukrainy vid
22.04.2016 r. № 01-06/1444/16. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1444600-16>.

14. Svitlychnyi O.P. Sudovyi zakhyst inozemtsiv ta osib bez hromadianstva. Kyivskyi chasopys prava. 2021. № 4. S. 205–210.